

Срђан Шљукић
Марица Шљукић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК: 316.48
Прегледни рад
Примљен: 26. 06. 2013.

ЦИКЛИЧНЕ ТЕОРИЈЕ И ДРУШТВЕНИ СУКОБИ¹

Као једна од теорија друштвених промена и развоја, циклизам није део „главног тока“ социологије. То, међутим, не значи да идеје циклчара треба да буду у потпуности заборављене. У овом раду аутори настоје да представе и уочеде ставове при представника циклчке теорије друштва (П. Сорокина, А. Тојнбија и О. Шпенглера) о друштвеним сукобима, концентришући се на четири проблема: дефинисање и класификовање друштвених сукоба, међудруштвене сукобе (посебно раи), унуирашње сукобе и ишање могућности елиминације сукоба као појаве. У овој компаративној анализи наласак је не само на сазнајним димензијама социологије, већ и на њеној способности саморефлексије, као и на њеној оиворености према гледиштима која нису „чисто“ социолошка.

Кључне речи: друштвене промене и развој, друштвени сукоби, раи, решавање сукоба, унуирашњи сукоби, циклизам.

* * *

Још од О. Конта (Comte) и његове „друштвене динамике“, проучавања друштвених промена и друштвеног развоја неоспорно чине део „главног тока“ (енг. *mainstream*) социологије. На том су се пољу огледали и још увек се огледају бројни социолози, настојећи да друштвене промене и развој објасне путем различитих теорија. Наравно да нису све социолошке теорије које су за предмет имале друштвене промене и друштвени развој имале подједнаку подршку унутар (невелике) социолошке заједнице. Неке од њих биле су (и јесу) у већој мери прихватане од других; о неким се више писало, више су развијане и дискутоване. Не улазећи на овом месту у узроке популарности одређених социолошких теорија промена и развоја,² сматрамо да њихова бројност и разноврсност не представљају некакве недостатке социологије као науке, већ напротив, да је та чињеница

¹ Овај чланак резултат је рада на пројекту бр. 179053, који финансира Министарство просвете и науке Владе Републике Србије.

² Напомињемо само да мислимо да је важно трагати за друштвеним узроцима ове појаве.

заправо основ и гарант даљег напретка у објашњењу наведених појава. Наиме, конкуренција различитих теорија, управо као и конкуренција на тржишту, приморава актере да улажу напор у побољшање сопственог „производа“, истовремено их спречавајући да се „успавају“ (а што би свакако изазвала монополска ситуација). Једнако важним чини се и отвореност према гледиштима која, строго говорећи, не спадају у социолошка: аутархичност можда годи сујетама појединих научника, али није добра за науку. Због свега овога више је него смислено повремено указивати на ставове и домете оних теорија које нису стекле велику наклоност како социолога, тако и јавности. Њихово „оживљавање“ не може бити штетно; у најмању руку, оне су у стању да „продрмају“ и од (у научном смислу стерилног) самозадовољства „спасу“ *mainstream* социологију.

Типичну скрајнуту теорију друштвених промена и друштвеног развоја представља циклизам, којег М. Поповић и М. Ранковић сврставају, уз еволуционизам и историцизам, међу класичне теорије о друштвеном развоју (Роровић и Ranković, 1981). Од три наведене теорије, циклизам, тј. аутори који заступају ово становниште, пре свих П. Сорокин (Sorokin), А. Тојнби (Toynbee) и О. Шпенглер (Spengler), заузимају најмање простора у књигама које нам дају преглед социолошких теорија, као и у социолошким речницима. Изузетак је зборник *Увод у историју социологије* (Barnes, 1982) у којем и Сорокин и Тојнби имају своју посебну главу, док се Шпенглер спомиње као цикличар који је развијао Зимелове (Simmel) идеје о улози новца и утицао на неке немачке социологе. М. Лалман (*Историја социолошких идеја*) Тојнбија не спомиње, али зато Шпенглера сматра једним од истакнутих немачких социолога на прелому векова (деветнаестог и двадесетог), уз Ф. Тениса, Г. Зимела, М. Шелера и А. Вебера (Lalman, 2004).³ Овај аутор о Сорокину говори на неколико места, посебно наглашавајући његову критику „квантофреније“ и неке детаље из биографије. Џ. Рицер Сорокина спомиње само узгред, као главног Парсонсовог противника, док о Тојнбију, Шпенглеру и циклизму уопште не пише (Ricer, 2009). Слично чине и Колинсов социолошки речник, као и Оксфордски социолошки речник: оба имају одредницу о Сорокину, али, ни један ни други, о Тојнбију и Шпенглеру не говоре (Collins Dictionary of Sociology, 1995; Oxford Dictionary of Sociology, 1998). Нешто благонаклонији су наши *Социолошки лексикон* (1982) и *Социолошки речник* (2007), с обзиром да и један и други имају одредницу „циклизам“. Занимљиво је да се у *Социолошким речнику* Шпенглерово име

³ Лалман је ваљда једини који Шпенглера сматра социологом. Уколико би се држали онога што је Шпенглер написао, тај би се став тешко могао бранити. Међутим, оно што је такође евидентно јесте Шпенглеров утицај на бројне социологе (види уводни део овог рада).

наводи у одредницама о упоредном методу, социологији града и социологији спорта. Ваља посебно истаћи да за презентацију идеја цикличара српског научној јавности нарочите заслуге има писац одреднице „циклизам“ у *Социолошком лексикону*, Смиља Тартаља, која је и ауторка књиге *Скривени крући* (1976).

Имајући у виду до сада речено, у овом раду имамо намеру да се усредсредимо само на један од сегмената који сматрамо важним за ову област. Наиме, настојаћемо да прикажемо и упоредимо схватања друштвених сукоба код три добро позната представника цикличке теорије друштва: П. Сорокина, О. Шпенглера и А. Тојнбија. У свом излагању обухватићемо неколико питања: прво, дефинисање и класификовање друштвених сукоба од стране наведених цикличара; друго, њихово разумевање међудруштвених сукоба (посебно рата); треће, поимање унутрашњих сукоба (нарочито револуција); четврто, (не) могућност елиминације сукоба као појаве. На крају ћемо се укратко осврнути на друштвену актуелност и социолошку инспиративност анализираних и упоређених гледишта.

1. Одређење сукоба и њихове врсте

Од три аутора чије погледе упоређујемо једино би се Сорокин могао сматрати социологом у пуном смислу те речи; Тојнби је био (неконвенционалан) историчар, док би Шпенглера можда најтачније било означити као филозофа историје. Ипак, главни метод који они користе на прилично слободан (неко би рекао и произвољан) начин је управо онај који се ваља у свим приручницима из области социолошког метода истиче као изузетно значајан, између осталог и због тога што представља нужну и ваљану замену за најзанајнији метод природних наука, тј. за експеримент, а то је упоредни (компаративни) метод. Истовремено, уочавамо да сва тројица праве отклон у односу на позитивистички приступ друштвеним појавама. Тако Сорокин подвлачи да научници, у настојању да унесу ред у социокултурни свет који нам се приказује као „сложени и неисцрпни хаос безбројних, различитих и наизглед неповезаних фрагмената“, користе два поступка: један је откривање „узрочно-функционалних формула“, а други „логично-значањски метод“. Суштина другог метода (који Сорокин преферира) је у проналажењу „централног начела“ које прожима све компоненте и повезује их у целину; ово „централно начело логичке интеграције“ има се сматрати ваљаним онда када оно може да издржи логичку проверу, али и када је у складу са „релевантним чињеницама“ (Sorokin, 2002: 19-26). Он се супротставља „екстерналистичкој теорији промене“, иначе доминантној не само у теорији, већ и у практичној политици, према којој узроке промена треба тражити међу спољним чиниоцима и заговара „иманентну теорију социокултурне промене“.

која у први план ставља унутрашње факторе (Sorokin, 2002: 567-570).⁴ Као жестоки противник позитивизма, Шпенглер тврди да је наука о природи „касни и пролазни феномен, који припада јесени и зими тих великих животних токова (тј. култура – С. Ш, М. Ш) и да она живи само неколико векова (...) као и да се у току тих векова њене могућности најзад исцрпљују (...) Њен најјаснији израз је култ егзактних наука, дијалектике, доказа, искуства, узрочности (...) егзактна наука иде у сусрет самоуништењу“ (Шпенглер, 2003а: 512, 571-572). Мртви облици (природа) могу бити схваћени путем математичког закона, а живи путем аналогije, па зато предлаже (*ујоредну*) *морфологију свейске историје* која мора да разликује органско од механичког, облик од закона, слику и симбол од формуле и система. Човек није само део природе, него и део историје, која се од природе битно разликује, као живо од мртвог, као постајање од посталог. Историју није довољно разумски сазнавати, она се мора сагледавати, а сагледавање је доживљајни чин: „Природу треба обрађивати научно, а о историји треба маштати“ (Шпенглер, 2003а: 35, 151). Најмање „социологични“ Тојнби (Тојнби, 2002; Kaurin, 2007) такође сматра да се методи погодни за истраживање неживе материје не могу примењивати на проучавање историје, те да је за ваљано објашњење у овој сфери неходан „језик митологије“. У настојању да објасни механизам настанка и развоја цивилизације, он користи јудеохришћанске митове, класичну књижевност и симболику.

Тојнбијева „несоциологичност“ јасно је видљива и у томе што он не осећа потребу да појмове које употребљава претходно, или барем накнадно, дефинише, како би читалац знао у ком се значењу важни термини у тексту појављују. Ово важи и за појам друштвених сукоба, који код Тојнбија не бива ближе одређен ни на један начин. Истовремено, он се „не замара“ било каквом типологијом сукоба, већ подразумева њихову поделу на спољашње (ратови) и унутрашње (револуције; Тојнби, 2002). Овакву поделу користи и Шпенглер, при чему он ипак, на једном врло високом нивоу апстрактности и под утицајем виталистичке филозофије, даје и одређење појма „борбе“: „Живот је борба која укључује биљке, животиње и људе. То је борба међу појединцима, друштвеним класама, народима, нацијама, и може узети облике економског, друштвеног, политичког и војног такмичења. То је борба за моћ како би нечија воља превладала.“ Кад циљ не бива постигнут другим средствима, посеже се за последњим средством – насиљем (Spengler, 1936). Без сукоба, тј. борбе, нема ни постојања, нема живота, јер су „(...) борба и живот у суштини исто, па се и живот гаси када се угаси воља за борбом (...). Борба око поседовања и вршења моћи – то је прво и последње (...). Ни револуције нису

⁴ На овим је ставовима Сорокин заснивао своју критику реформистичких покрета и реформистичке политике (Sorokin, 2002).

по томе изузетак“ (Шпенглер, 2003б: 561-562). Сорокин такође не дефинише сукоб као такав, али зато, као социолог, наводи друштвене услове који су неопходни за појаву сукоба, уз пут их класификујући: сваки пут када се установљена, „кристализована“ мрежа односа унутар неке друштвене групе или између друштвених група распадне, та ситуација може да води порасту сукоба међу члановима групе (унутрашњи сукоби) или међу групама (међугрупни сукоби). Облици сукоба иду од сасвим благих, до изразито оштрих и сурових; некада су сасвим краткотрајни, а некад дуготрајни. Унутрашњи сукоби могу узети облик „мале локалне пометње“, али и „највеће и најкрвавије револуције“, док спољашњи сукоби могу бити изражени као затегнутост и прекид дипломатских односа, војни маневри у близини границе и, коначно, као рат (Sorokin, 2002: 479-480). Иако се Сорокинова класификација сукоба, у својој основи, не разликује од Тојнбијеве и Шпенглерове, примећује се да он у њиховом класификовању уводи и критеријуме интензитета и временског трајања.

Своје је становниште Сорокин у другим радовима допуњавао и појашњавао, па тако у једном чланку из 1938. године фактор сукоба који сматра пресудним назива „стриктно социолошким по својој природи“ и наводи да су наведени друштвени услови неопходни за појаву сукоба, али да они нису истовремено и довољни, као што за појаву болести није довољно присуство неке бактерије, јер организам може бити на њу отпоран. Другим речима, уздрмани друштвени односи (али и вредности) нису идентични са стањем сукоба (Sorokin, 1938: 482-484). На истом месту, на изричит начин, он повезује друштвене сукобе са друштвеном променом, тврдећи да што су промене брже, темељније и веће, веће су и шансе да дође до сукоба. Наиме, брзина промена не дозвољава да се настала мрежа друштвених односа и систем културних вредности устале и кристализују, чиме се стварају друштвени услови неопходни за сукобе. Вреди споменути да је Сорокин и класификацију разрађивао и допуњавао. У свом познатом делу *Социологија*, посвећеном социолошким теоријама, након опширног разматрања различитих схватања „борбе за опстанак“, он наводи да је, уз по његовом мишљењу најприхваћенију класификацију антагонистичких односа међу људима, а која потиче од Тарда (Tarde) и која их дели на рат, утакмицу и полемику, антагонизме могуће разврставати према различитим критеријумима. Они могу бити свесни или несвесни; једностранни (када само једна страна угрожава другу) или узајамни (када обе стране прете једна другој); апсолутни (којима је циљ физичко истребљење друге стране) или релативни (који за циљ имају доминацију и експлоатацију); према сукобљеним јединицама, постоје антагонизми између појединаца и између група; према природи заједница у сукобу, можемо говорити о антагонизмима између држава, народа, раса, религија, група, политичких странака, полова, социјалних класа, професионалних, економских и идеолошких група, итд. Циљеви

конкретног социолошког истраживања пресудно утичу на одабир неке од наведених класификација (Сорокин, 1932: 508-510).

Основни став Сорокиновог поимања друштвеног („социокултурног“, како би он то рекао) развоја јесте тврдња о непрекидном (цикличном) смењивању три типа интегрисане културе: чулног, идеационог и идеалистичког. Сваки од њих настаје, развија се, кулминира, опада и коначно нестаје, отварајући пут другом типу. Тако три типа заправо дају „троструки ритам“ три различите фазе, тј. смене култура. Смењивање типова интегрисане културе не иде ни глатко, ни безболно. Управо су прелазни периоди ти који су праћени бројним и разноврсним сукобима, то је време „крви, свирепости и беде“ (Sorokin 2002: 560, 598). Сорокин је ту потпуно доследан своме одређење друштвених услова за појаву сукоба, јер су „прелазни периоди“ заправо периоди најдубљих друштвених промена.

2. Рат и унутрашњи сукоби

Премда у историји социологије познат по својој критици „квантофреније“, за Сорокина се никако не може рећи да је игнорисао друштвене чињенице, напротив. У својим радовима он се својски трудио да изнесене тврдње поткрепи не само на логички начин, него и (обилним) искуственим материјалом.⁵ На тај је начин приступио и проучавању флукуације рата, који сматра „(...) најгрубљим испољавањем насиља код распада система међугрупних односа“ (Sorokin, 2002: 479). Наиме, „спољашњи међугрупни поремећај“ може узети разне облике, од затегнутости и прекида дипломатских односа, преко превентивних војних маневара, све до решења *ultima ratio* – рата. Ратови су „(...) најзначајнији и историјски најупорнији поремећаји до којих долази на широком плану у највећим и најмоћнијим системима друштвене интеракције. Међудржавни ратови (...) не само што су највећи и најутицајнији, већ су у знатном степену резултат најважнијих унутрашњих и спољашњих поремећаја, како у самим групама које су под контролом државе, тако и између тих група“ (Sorokin, 2002: 479-480).

Усредсредивши се на три квантитативна елемента рата (снагу војске, број погинулих и рањених и трајање сваког појединачног рата), Сорокин је као предмет изучавања узео све историјски познате ратове Старе Грчке (24 рата), Рима (81), Аустрије (131), Немачке (24), Енглеске (17), Француске (185), Холандије (23), Шпаније (75), Италије (32), Русије (151) и Пољске и Литваније (65). Након детаљног описа коришћене технике и изнетих података, он закључује да је четврти век пре Христа био век са највећим обимом ратова у Старој Грчкој,

⁵ Можда најбољи пример за ово јесте његова књига (написана заједно са К. Цимерманом) о главним проблемима руралне социологије: *Principles of Rural-Urban Sociology*, Henry Holt and Company, New York 1931.

док је најмањи обим ратова регистрован у другом веку (пре Христа); што се тиче Рима, за најбурнији ратни век треба сматрати трећи век пре Христа, а за најмирнији први век Христове ере. Подаци за ратове у Европи, посматрани од дванаестог века, па све до 1925. године, показују да је двадесети век убедљиво најкрвавији (иако је рачуната само његова прва четвртина!); другу крајност, са најмањим обимом ратова, представља деветнаести век (Sorokin, 2002: 482-483, 486, 497). На крају, Сорокин закључује да периоди транзиције између два типа интегрисане културе заиста јесу периоди приметног увећања ратних активности (ово је била и његова полазна претпоставка), затим да су ратне активности на највишој тачци у временима политичке, социјалне, културне и територијалне експанзије неког народа (додуше, само мало вишој од оне у време опадања), али и да нема „доследно мирољубивих и доследно милитантних земаља“ и да раширено мишљење како су демократије много мање склоне ратовању од аутократија нема упориште у чињеницама (Sorokin, 2002: 500-501, 506, 510).

За разлику од Сорокиновог систематског приступа искуству, Шпенглер је из њега узимао оно што му је било потребно у изградњи његове филозофије историје. Његово инсистирање на идентичности борбе и живота видљиво је и у ставовима о рату: „Један народ *јесће* само у односу на друге народе. А природни, њихов расни однос испољава се у међусобним ратовима (...). Рат је исконска политика свега живог (...). У сваком рату, између свих животних сила, поставља се питање *ко ће* да управља целином“ (Шпенглер, 2003б: 561-562).⁶ Највиши облик и најмоћнија димензија историје јесте политика. Светска историја је историја држава, а историја држава је историја ратова: „Рат је вечни образац више људске егзистенције и земље и постоје ради рата; оне су знак спремности за рат“ (Spengler, 1920: 45). Слично свом савременику Зимелу (Simmel, 1904), он се супротставља поимању сукоба као искључиво рушилачке силе и тврди како је „рат творац свих великих ствари“: „Све што је значајно у животу народа настало је победом или поразом“. „Американци“ се, на пример, нису уселили из Европе, већ је та нација настала „душевним потресом 1775, а пре свега Сецесионистичким ратом 1861-1865. године“ (Шпенглер, 2003б: 457-458, 201). Борба и рат чврсто су повезани са културом (културама) и свака култура има свој „период дивовских борби“ који чини прелаз из оног што се назива „наполеонизам“ у последњи период цивилизације, „дезаризам“. Тај развојни степен обухвата два века,⁷ у Кини се он назива „временом ратујућих држава“ (480-230. године пре Христа); у

⁶ Овде би свакако требало истаћи да Шпенглер „расу“ повезује са „космичким и душевним“, са „временом и судбином“, истовремено оспоравајући и готово исмевајући „данас уобичајени појам расе из дарвинистичког времена“ (Шпенглер, 2003б: 137-202).

⁷ Шпенглер сматра да свака култура, управо као организам, прелази исти пут.

антици то је период између 300. и 50. године пре Христа (Шпенглер, 2003б: 531-532). Говорећи о Западу, чије „доба ратујућих држава“ почиње са Наполеоном, Шпенглер не оклева да предвиђа наредна дешавања (што је, иначе, често чинио) и каже да ће, пошто је принцип опште војне обавезе превазиђен, бити уведене мање, професионалне војске, као и да ће се „доба ратујућих држава“ наставити; у ратовима ће учествовати цео свет, сви континенти: „Велики светски градски центри моћи располагаће по својој вољи мањим државама, њиховом облашћу, њиховом привредом и људима – које ће постати провинција, објекат, средство за циљ“ (Шпенглер, 2003б: 548-549).

Посебну пажњу Шпенглер поклања штампи и слободи штампе у западној култури, повезујући их са новцем и ратним сукобима. „Европско-америчка политика“ искористила је штампу да све појединце на Земљи, а да они тога нису свесни, примора да мисле и раде на начин на који то жели, негде далеко, нека владајућа личност. Штампа и „електрична обавештајна служба“ цео свет, без престанка, „бомбардују“ речима, паролама, гледиштима, осећањима. Новац тако престаје да бива само средство размене; он постаје сила за „обрађивање масе“. Рат путем штампе постао је продужење и проширење рата уобичајеним средствима. За масу је истина оно што може да прочита и што чује и зато је истина од тада производ штампе: ко има новца, за три недеље новинске пропаганде цео свет може да убеди у „истину“. Аргументи који се безброј пута понављају неоториви су докле год има новца; ако се појави већи новац који подржава супротне аргументе, „истина“ се мења и сви се „ослобађају заблуде“. Штампа је организована као војска у којој су новинари официри, а читаоци војници; ако се циљеви и планови промене, официри слушају, док војници немају о томе појма (Шпенглер, 2003б: 588-593).

А. Тојнби, са најширим могућим компаративним приступом историји, на неколико места у свом делу оставио је увиде који заслужују пажњу проучавалаца друштвених сукоба, посебно рата. Испитујући утицај окружења на настанак цивилизација, он установљава да „удари са *сйране*“ (или „спољни удари“), који се завршавају поразом, на цивилизације у настанку заправо делују подстицајно, јер оне, уместо да поклекну, из таквих ситуација излазе ојачане, са двоструком снагом. Као илустрацију Тојнби наводи пример катастрофалног пораза Османлија код Ангоре, после које је Тимур Ленк (Тамерлан) страховито понизио Муратовог сина Бајазита и угрозио сам опстанак турске државе. Исход се зна – не само што Османлије нису нестале са историјске сцене, него је само пола века касније Мехмед Освајач заузео Цариград, град од непроцењивог значаја за евроазијске просторе, учинивши крај Византији. Сукоб, дакле, може да делује стимулативно и да увећава моћ појединих цивилизација у настанку: „Нормално дејство спољних

удара и притисака је стимулативно, а не деструктивно“ (Тојнби, 2002: 100-101, 236-237).

Друго занимљиво запажање јесте став да географска експанзија није симптом раста, него баш супротно, симптом друштвене дезинтеграције. Географска се експанзија поклапа са „временом недаћа“ или са периодом „универзалне државе“, а то су фазе опадања и распада: „Смутна времена производе *милиитаризам*, који значи изопачење људског духа, јер га усмерава у канале узајамног уништења, а најуспешнији милитариста по правилу постаје оснивач универзалне државе (...) Милитаризам је (...) био далеко најчешћи узрок слома цивилизација у току четири или пет миленијума“ (Тојнби, 2002: 169). Најистакнутији примери за ово су пропаст милитаризованих друштава Асирије и Спарте (Toynbee, 1961: 7; Тојнби, 2002: 12-13). Коначно, Тојнби се бави и питањем утицаја демократије и индустрије на рат. Док су ратови шеснаестог и прве половине седамнаестог века били страховити, пре свега због утицаја верског фанатизма, ратови осамнаестог века били су много умеренији. Тај се период врло брзо завршио када су демократија и индустријализација створиле две „идентичне грозоте“: политички и економски национализам. Демократија, са својом силном енергијом, није радила против рата, него напротив, за њега. Револуционарне француске армије, много више него Наполеонов војнички геније, смрвиле су војске које су навикле и хтеле да ратују на стари, „краљевски“ начин. Рат је постао „тотални рат“, који подразумева да у њему не учествују само војне снаге, већ читаво становништво зараћених држава. Први пример за ово налазимо на завршетку америчког Рата за независност, када су победнички британско-амерички колонисти, „прва демократска нација нашег Западног друштва“, из њихових кућа протерали, све одреда, британске лојалисте (Тојнби, 2002: 245-250).

Тојнбијеви увиди који имају социолошки значај нису ограничени само на његово разумевање улоге и значаја спољашњих сукоба. Супротно уобичајеном, здраворазумском поимању унутрашњих сукоба као искључиво деструктивне појаве, Тојнби једну подврсту ових сукоба повезује са креативном делатношћу, тачније са настанком такозваних „придружених цивилизација“. Када претходна цивилизација изгуби своју стваралачку енергију, која јој је обезбеђивала добровољну приврженост људи и унутар и изван граница, долази до диференцијације на доминантну мањину (која влада уз све веће угњетавање) и на пролетаријат, унутрашњи и спољашњи. Реагујући на угњетавање, пролетаријат обликује свест о сопственој души и жели да је одржи у животу; улазећи у сукоб са доминантном мањином он настоји да се одвоји од друштва којем је до тада припадао. Као резултат сукоба, претходна цивилизација умире, а рађа се нова, чији је носилац пролетаријат; вавилонска се цивилизација, на пример, у потпуности развила унутар претходне, сумерске (Тојнби, 2002: 73-74). Тако

долазимо до „(...) наизглед парадоксалног открића да процес распада доводи, барем делимично, до резултата који је логички несагласан са својом природом, наима до „поновног рађања“ или „палигенезе“ (Тојнби, 314-315). Ако погледамо Хеленску цивилизацију, онда видимо да је њен унутрашњи пролетаријат била Хришћанска црква, а спољашњи варварске ратничке дружине. Оба су се ова пролетаријата одвојила од свог матичног друштва у „времену недаћа“, када је слом већ наступио, а креативна мањина се претворила у доминантну. Напоменимо да Тојнби схвата пролетаријат битно другачије од Маркса: „Бити пролетер је, наиме, пре свега стање осећања пре него ствар спољних околности (...) Право обележје пролетера нису ни сиромаштво ни скромно порекло већ свест – и озлојеђеност коју та свест инспирише – да је човек лишен свог праотачког места у друштву“ (Тојнби, 2002: 322-323).

Упркос томе што (специфично схваћеном) пролетаријату даје велики значај у рушењу старих и креирању нових цивилизација, Тојнби није одушевљен револуцијама и види их као „(...) закаснеле и сразмерно насилне акте подражавања (...) до њеног избијања никада не би дошло само по себи и без претходног деловања спољних снага. Очигледан пример у том смислу је Француска револуција 1789. године, која је своје надахнуће делом нашла у блиским догађајима у британској Америци“ (Тојнби, 2002: 242-243). Други елеменат од суштинског значаја за разумевање револуција је њихова задоцнелост, која је узрок њихове насилности: „Револуције су насилне јер представљају закаснели тријумф нових друштвених снага над упорним старим институцијама“ (Тојнби, 2002: 243). Упркос томе што револуције руше старе институције, тежина традиције и њих надвладава; револуционари увек гаје илузију да су раскинули са традицијом и ослободили се прошлости – зато се они увек брзо разочарају (Тојнби, 2002: 589).

Посебан значај револуцијама не даје ни Шпенглер. За њега су револуције само још један пример борбе око поседовања и вршења моћи – „сувереност народа“ значи само малу промену начина владања, а никакву промену за оне којима се влада (Шпенглер, 2003б: 562). Унутрашње сукобе Шпенглер види као сукобе међу сталежима, сукобе који карактеришу сваку културу. Сама појава сталежа јесте знак буђења високе културе. Племство и свештенство стоје на супрот ономе што није сталеж већ само чињеница без дубљег значаја, тј. према сељаштву; ту нема и не може бити помирења. Са појавом града јавља се и трећи сталеж, грађанство, које такође презире село, али и старе сталеже. Рано доба културе карактеришу „нагонски сељачки ратови“, а касно „духовно засновани грађански ратови“. Јачање улоге града и појава грађанства „предузима ново груписање сталежа“; рационализам најпре бива теорија, а затим, постепено, и пракса, све до „крваве праксе револуција“. Касно доба сваке културе значи и крај

историје сталежа; цивилизација (као завршни стадијум сваке културе) са собом доноси четврти сталеж, масу, несвесну свог порекла, безоблични ентитет који не признаје прошлост и нема будућност (Шпенглер, 2003б: 420-421, 446-454).

Иако ни О. Шпенглер, па ни А. Тојнби нису били људи без личног искуства када је реч о друштвеним сукобима, њихово се искуство никако не може поредити са искуством П. Сорокина, нарочито када се ради о учешћу у револуционарним збивањима. Опозиционар у време царског режима и члан социјалиста-револуционара („есера“), затим секретар председника владе Керенског, па онда опозиција бољшевичким властима, Сорокин је више пута хапшен; једном је чак био и осуђен на смрт (1918), да би у последњи час био помилован. Након што је 1922. напустио совјетску Русију, да се у њу више никада не врати, посвећује се (између осталог) проучавању револуција као друштвене појаве и већ 1925. у САД објављује књигу под називом *Социологија револуције*⁸ (Coser, 1977). Унутрашњим сукобима, које назива „унутрашњим поремећајима“ и пореди их са стањем болести у животу појединца, Сорокин је пришао на исти начин на који и свим другим појавама којима се бавио, тј. уз коришћење огромне количине емпиријског материјала. Овога пута тај је материјал обухватио историјски забележене унутрашње поремећаје, од сасвим малих немира до револуција, у Старој Грчкој, Риму, Француској, Немачкој, Енглеској, Италији, Шпанији, Холандији, Византији, Пољској, Литванији и Русији. Узео је у обзир четири квантитативна аспекта: величину (географску, али и друштвену) области у којој се поремећај догодио, број људи који су у њему узели учешћа, трајање поремећаја и његов интензитет. На основу прикупљених и обрађених података, он закључује да се, у проучаваним земљама, у просеку на сваких шест до осам година догађао по један крупнији поремећај, што оповргава уобичајено мишљење да су овакве појаве ретке. Чињенице такође говоре да не постоје народи по природи склони поремећајима и анархији, као ни они „урођено“ склони реду и миру. Најчешће трајање поремећаја је неколико недеља; ретки трају годину дана или још дуже. Показатељи не потврђују ни постојање некаквог тренда у смислу све већег реда и „уређеног прогреса“, или све веће поремећености: „Раширена теорија по којој друштвена промена тежи да постане све уређенија и равномернија и, са „напредовањем цивилизације“, све мање насилна, према томе, само је један „пријатан мит“ (Sorokin, 2002: 531). Кривуља друштвених поремећаја достиже највише тачке у периодима транзиције из једног типа културе у други, када су друштвени и културни односи најнестабилнији (Sorokin, 2002: 538-540).

⁸ На жалост, ова нам књига није била доступна када смо писали овај чланак. В. Е. Липски Сорокинов приступ револуцијама означава као „социолошки“ и „компаративан“ (Lipsky, 1976).

3. Да ли је могућ „светски мир“?

У времену у којем живимо, рационалан (научан) поглед на друштвене проблеме проширен је на готово све појаве, укључујући и друштвене сукобе. Као резултат оваквог приступа појавила се и формирала дисциплина Решавања сукоба (Conflict Resulation; Ramsbotham, Woodhouse, Miall, 2005). Ова је дисциплина од својих почетака апликативно оријентисана, али, с обзиром на нужну повезаност теоријских разматрања и практичних путоказа (Накарада, 2011), није згорег подсетити се шта представници циклизма мисле о могућности постизања „светског мира“.

Тојнби, као недоследан цикличар, није марио за „светски мир“, већ само за могућност опстанка сопствене, Западне цивилизације: „Ја сам западњак, верујем у будућност Запада, ценим западну цивилизацију, и не желим да је видим како пропада“ (Тојнби, 2002: 565). У делатности људи постоји елемент непредвидљивости, слободне воље, па је зато могуће да се Запад спасе пропасти. То је једино изводљиво у случају да дође до радикалног заокрета од исцрпљивања ресурса и похлепе ка монашком ставу према животу – религија (на првом месту хришћанство, али и друге „више религије“) је могућност спаса, јер се духовно мора поново ставити испред материјалног (Тојнби, 2002: 566, 579-581).

Занимљиво је да је П. Сорокин, иначе Тојнбијев велики критичар (иако му овај није остајао дужан – види Тојнби, 2002: 566), размишљао на сличан (али не и исти) начин. Овај амерички социолог руског порекла не искључује потпуно уништење човечанства у случају избијања светског нуклеарног рата, али ни могућност успостављања трајног мира (Sorokin 2002: 506). Он критикује све дотадашње мере за елиминацију рата, укључујући ту и антиратну пропаганду; те мере нису и не могу бити ефикасне, јер уопште не дотичу прави узрок ратова. Прави узрок жестоких ратних сукоба у првој половини двадесетог века јесте чињеница да је доминирајућа чулна култура почела да показује прве знаке уздрманости и дезинтеграције. У оквирима чулног типа интегрисане културе стални мир није могућ, јер је од времена њеног настанка (тринаести век после Христа) сукоба сваке врсте увек бивало све више, а не мање, све до кулминације у двадесетом веку; зато је пацифизам савремене чулне културе само илузија. Декадентна фаза чулне културе, чији смо сведоци, доводи до научног, религијског, етичког и социокултурног релативизма, који изазивају пораст броја индивидуалних и међугрупних сукоба и, коначно, социокултурну аномију. Основне институције савременог друштва прожете су милитаризмом, глорификују моћ и успех и стога стално генеришу сукобе. Против рата се, иначе, препоручује јасно поимање сопствених интереса, утилитаристичка рационалност, еманципација од религије и апсолутистичке етике, још већи релативизам вредности, још више позитивизма, емпиризма и материјализма, даља експанзија

писмености, школа, штампе, филмова, радија и других „едукативних“ инструмената, још брже повећање броја научних открића и унапређење технологије, замењивање свих монархија и аутократија републикама и демократијама, још већа и боља „равнотежа сила“ итд. Све наведено је унутар модерне културе и друштва расло од тринаестог века наовамо, па ипак ратова и других сукоба није било све мање, већ све више (Sorokin, 1938: 485-486; Sorokin 1944: 441-443). Трајан мир могућ је једино појавом новог типа културе, који ће заменити чулни тип интегрисане културе и омогућити човечанству да настави да постоји.

Одговор на питање о могућности постизања „светског мира“ Шпенлгер је дао у свом последњем раду, написаном на једној страници и телеграфски послатог америчком листу *Космополиџен* (*Cosmopolitan*). Он најпре констатује да је „мир жеља, а рат чињеница“ и наставља дефиницијом живота као борбе за моћ, чије је последње средство насиље (Spengler, 1936). Након оваког одређења (види детаљније горе), јасно је да „светског мира“ нема и не може га ни бити, посебно у форми у којој се он поставља као вредност по себи. Евентуална ситуација „светског мира“, заправо је само маска нечије доминације: „Па чак и светски мир, кад год је био остварен, није био ништа друго до робовање човечанства под режимом малог броја снажних природа које су одлучиле да владају“ (Шпенглер, 20036: 562).

Скрајнутост цикличких теорија, укључујући ту и погледе цикличара на друштвене сукобе, тешко да нема никакве везе са чињеницом да су се сва три аутора чије су се идеје овде разматрале критички односила према Западној цивилизацији, доводећи у питање њен опстанак. Ово, међутим, не може да буде аргумент за „архивирање“ или пак „анатемисање“ било чијих ставова. Компаративним приступом анализираним теоријским становиштима на два нивоа (теоријском и историјском), желели смо да укажемо на њихову (евентуалну) данашњу релевантност и примењивост у сагледавању друштвених сукоба. При томе, осим сазнајне димензије социологије, желимо да нагласимо и елементе њене (само) рефлексивности, који доприносе увиђању сазнајних капацитета. Такође смо имали на уму толерантност и отвореност социологије према гледиштима која нису „чисто“ социолошка, али могу бити социолошки инспиративна. Саморефлексивност и отвореност ојачавају позицију социологије у систему наука и доказују њену оспособљеност да пружи, заједно са другим наукама, значајан допринос објашњавању (али и решавању) друштвених сукоба.

ЛИТЕРАТУРА

- Barnes, H. E. (1982). *Uvod u istoriju sociologije I-II*. Beograd: BIGZ.
- Kaurin, D. (2007). Ciklične teorije društvenih promena – Špengler i Tojnbi. *Sociologija*, vol. 49, no. 4, str 289-312.
- Collins Dictionary of Sociology* (1995). Edited by David and Julia Jary. Glasgow: HarperCollins Publisher.
- Coser, L. (1977). *Master of Sociological Thought: Ideas in historical and Social Context*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Lalman, M. (2004). *Istorija socioloških ideja I i II*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lipsky, W. E. (1976). Comparative Approaches to the Study of Revolution: A Historiographic Essay. *The Review of Politics* Vol. 38, No. 4, pp. 494-509.
- Oxford Dictionary of Sociology* (1998). Edited by G. Marshall. Oxford University Press.
- Накарада, Р. (2011). Путеви помирења. Годишњак Факултета политичких наука Универзитета у Београду, бр. 5. стр. 361-376.
- Popović M, Ranković M. (1981). *Teorije i problemi društvenog razvoja*. Beograd: BIGZ.
- Ramsbotham Q Woodhouse T, Miall H. (2005). *Contemporary Conflict Resolution*. Cambridge: Polity Press.
- Ricer, Dž. (2009). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Службени Гласник.
- Simmel, G. (1904). Sociology of Conflict I, II. *American Journal of Sociology*. Vol. 9. No. 4, 5. pp. 490-525, 872-689.
- Сорокин, П. (1932). *Социологија. Савремени њравици и теорије*, књига прва. Београд: Издавачка књижевница Геце Кона.
- Sorokin, P. (1938). A Neglected Factor of War. *American Sociological Review*. Vol. 3. No. 4. pp. 475-486.
- Sorokin, P. (1944). The Conditions and Prospects for a World Without War. *The American Journal of Sociology*. Vol. 49. No. 5. pp 441-449.
- Sorokin, P. (2002). *Друштвена и културна динамика*. Beograd i Podgorica Službeni List i CID.
- Sociološki leksikon* (1982). Glavni redaktori R. Lukić i M. Pečujlić. Beograd: SAVREMENA ADMINISTRACIJA.
- Sociološki rečnik* (2007). Priredili A. Mimica i M. Bogdanović. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Spengler, O. (1920). *Prussianism and Socialism*. <<http://home.alphalink.com.au/~radnat/spengler/prussianism.html>> 8.5.2013.
- Spengler, O. (1936). Is World Peace Possible? *Cosmopolitan* January 1936. <<http://home.alphalink.com.au/radnat/spengler/worldpeace.htm>> 8.5.2013.
- Toynbee, A. (1961). Islam's Place in History. From *A Study of History*, Vol. XII, Oxford University Press. <www.globalwebpost.com/farookm/study_res/islam_misund_toynbee.html> 8.5.2013.
- Тојнби, А. (2002). *Проучавање историје*. Београд и Подгорица: ЈП „Службени лист СРЈ“ и ЦИД.
- Шпенглер, О. (2003а). *Пројаси Зайада*, књига прва. Београд: Утопија.
- Шпенглер, О. (2003б). *Пројаси Зайада*, књига друга. Београд: Утопија.

Srdan Šljukić
Marica Šljukić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

Summary

CYCLIC THEORY AND SOCIAL CONFLICTS

As one of the theories of social change, cyclic theory has not been a part of mainstream sociology. However, this does not mean that the ideas of the representatives of cyclic theory should be completely neglected and forgotten. In this paper the authors attempt to present and compare the views of P. Sorokin, A. Toynbee and O. Spengler on social conflicts, focusing on four issues: definition and classification of social conflicts, internal social conflicts (especially war), internal conflicts and the possibility of eliminating conflicts. In this comparative analysis, the emphasis is not only on sociological knowledge, but also on the ability of self-reflection and openness towards a view that is not “purely” sociological.

Key words: conflict resolution, cyclic theory, internal conflicts, social change, social conflicts, war.